

BÓDÁN ZSOLT
„Nem szabad a szentelt földbe bétenni”
Az öngyilkossághoz kapcsolódó attitűd viselkedésben megnyilvánuló elemei
Gyimesközépleken

Az öngyilkosság nem sorolható a klasszikus néprajzi témák körébe. Kézbe véve a bibliográfiákat gyakorlatilag alig találunk kiindulási pontokat a kérdéséhez kapcsolódóan, kifejezetten ilyen irányú kutatásokra a legutóbbi időkig ugyanis nem került sor. Azért is sajnálatos ez, mert Újszászi Kálmán 1936-ban megjelent falukutatói útmutatójában már találkozhatunk a probléma felvetésével¹, de kézzelfogható eredménye ennek tudtunkkal nem született. Sőt Sebestyén Gyula és Bán Aladár gyűjtési útmutatójában már 1912-ben megfogalmazódott az igény – egy mondat erejéig – az öngyilkossághoz kapcsolódó hiedelmek gyűjtésére.² Jelen állás szerint tehát csak pár rövidebb tanulmányra, illetve néhány oldalas összefoglalásra³, valamint szétszórtnan, a legkülönbözőbb kiadványokban fellelhető adatmorzsákra támaszkodhat, aki ennek a kérdésnek a néprajzi vonatkozásait kívánja megvizsgálni.

Ennek a fölöttébb hiányos képnek a kiegészítését célozza tanulmányunk is, melyben a gyimesi csángók öngyilkossághoz kapcsolódó attitűdjének egy sajátos, a viselkedésben megragadható részével kívánunk foglalkozni. Szóhasználatunkban az attitűd alatt a következőt értjük: alapvető beállítódás, sajátos viszony, mely az attitűd tárgyához kapcsolódó mentális elemekből és az általuk meghatározott viselkedésből tevődik össze. A mentális part lefedi az attitűd tárgyára vonatkozó kognitív és affektív szférát, vagyis a hozzá kapcsolódó ismeretek és érzelmek körét. Az attitűd ezek alapján tehát hármass meghatározottságú, az ismeretek, érzelmek és viselkedés által. Fontos meghatározója még a fogalomnak az individualitás és a társadalmiság kettőssége, az attitűd ugyanis „társadalmilag meghatározott, de mindig egyénileg kivitelezett lelkiállapot”.⁴ Meggyőződésünk szerint az attitűd egyes konkrét személyek által individuálisan megfogalmazott jegyei alkalmasak az általános társadalmi jellegzetességek megragadására, melyek esetünkben a gyimesközépleki csángók, mint közösség az öngyilkossághoz kapcsolódó attitűdjének általános jellemzői.

Az attitűd részét alkotó kognitív part, vagyis az attitűd tárgyára vonatkozó ismeretek összessége többféle szinten szerveződik s elemei bonyolult, szétválaszthatatlanul összefonódó egységet alkotnak. Céljaink elérése azonban indokoltá teszi az egyes elemek lehetségszerinti különválasztását, és pontosabb meghatározását munkadefiníciók formájában. Hiedelmeken az öngyilkossághoz kapcsolódó tudásnak a közösség hagyományai által meghatározott irracionális elemeit értjük, s lényegében a néphit témánkhoz kapcsolódó releváns területeit soroljuk ide. Nézeteken pedig az öngyilkossághoz kapcsolódó tudás hiedelmeken kívül eső részét értjük, melyek egyaránt tartalmazhatnak racionális és irracionális

¹ ÚJSZÁSZY K. 1936/1992: 32.

² SEBESTYÉN GY. – BÁN A. 1912: 210.

³ BALÁZS L. 1995: 194–213; Uo: 239–243.; BERTA P. 2001.; BÓDÁN ZS. 2003. Uő. 2005.; BOSNYÁK S. 1999.; CSÁKI K. 1999: 48–50.; FRIDA B. – KALAS GY. 1999.; NAGY O. 1990: 258–262; NAGY O. – NAGY Ö. 2000: 298–400.; KUNT E. 1981: 108–127.; Uő. 1987: 89–90.

⁴ CSEPELI GY. 1997: 221. Az attitűd fogalmáról általában ld.: Uő. 1997: 220–232.

elemeket. Az affektív szféra azokat az attitűd szerves részét képező érzelmeket fedi le, melyeket az öngyilkosság, mint elkövetett tett vált ki a közösség tagjaiban. A viselkedés szféráján pedig azokat a mentális part által kiváltott szokásokat és egyéb nem szokásszerű cselekvéseket értjük, melyek az attitűd tárgyához közvetlenül kapcsolódnak, s ezáltal az attitűd fontos elemei és indikátorai is egyben. Jelen összefüggésben a szokások a gyimesközéploki csángók öngyilkossághoz kapcsolódó, hagyományos kultúrájuk által meghatározott, rendszeresen ismétlődő cselekvései.

Ez utóbbi területnek – a viselkedés szférájának – részletes bemutatásával foglalkozunk a továbbiakban, azon belül is egyrészt az öngyilkossághoz kapcsolódó szokásokkal, mindenekelőtt a megkülönböztető temetés kérdéskörével, párhuzamba állítva a „természetes körülmények között” elhunytak temetésével, valamint az azt követő egyéb, a halottkultuszhoz vagy éppen a sajátos gyimesi hiedelmekhez kapcsolódó szokásokkal, illetve röviden szólunk az öngyilkossághoz kapcsolódó nem szokásszerű cselekményekről is.⁵

1. Az öngyilkossághoz kapcsolódó szokások

1.1. A temetés

1.1.1. A természetes körülmények között elhunytak temetése

„A halálesetek hagyományos értékelése elsősorban a temetés módjának a megválasztásában fejeződik ki. Azaz abban, hogy milyen mértékben tartják be, illetve térnek el – az egyes szokáselemek elhagyásával, felcserélésével, illetve kibontakoztatásával – az idős férfiak hagyományos eltemetési módjának modelljétől.”⁶ Amennyiben tehát meg akarjuk ismerni a gyimesközéplokiak, a temetésben megnyilvánuló sajátos viszonyát az öngyilkossághoz, össze kell hasonlítanunk a természetes halállal eltávozottakhoz kapcsolódó temetési szokásokat az önelveszejtőkével. Ennek jegyében először vázlatosan bemutatjuk a gyimesközéploki temetés hagyományos rendjét.⁷

A haláleset, amennyiben nem valamilyen tragikus, hirtelen eseményről van szó, általában nem éri váratlanul a közösséget. A hozzátartozók, de a tágabb rokonság, szomszédság is tudja, ha valakinek a közeli halála várható, így amikor az ténylegesen bekövetkezik, mindenki a lehetőségekhez mérten felkészülten állhat a hagyományos szokásrendben reá váró feladatok elé. Valakinek az elhunytja ugyanis nem pusztán a szűkebb család magánügye a csángóknál, hanem a tágabb rokonszomszédi hálót is megmozgatja. Valójában a közvetlen hozzátartozókat ilyenkor igyekeznek mindenben kímélni, az aktuálisan elvégzendő szervezési és egyéb

⁵ Jelen tanulmány része egy 1999-ben indult kutatás eredményeit összefoglaló nagyobb dolgozatnak, amelyben részletesen foglalkozunk a gyimesi csángók öngyilkossághoz kapcsolódó attitűdjének további elemeivel, valamint általánosságban az öngyilkosság és a kultúra kapcsolatának kérdésével, különös tekintettel a hagyományos magyar paraszti kultúrára. BÓDÁN ZS. 2006.

⁶ KUNT E. 1987: 242.

⁷ Ebben a saját gyűjtések mellett mindenek előtt Tankó Gyula a témában írt egyedülálló összefoglalására támaszkodunk. TANKÓ GY. 1996: 96–115.

feladatok nem rájuk, hanem az un. „fennjárókra” hárulnak, akik a halálhír után rögtön megjelennek a háznál és felajánlják a segítségüket.

Maga a hír egyébként egyrészt a közvetlen, személyes kapcsolatok útján terjed, másrészt a hagyományos rendnek megfelelően a harang adja tudtára a temetési szertartás befejeztéig naponta több alkalommal a tágabb közösségnek, hogy egy tagja eltávozott az élők sorából.

A fennjárók leginkább a szomszédok esetleg a nem túl távoli rokonok köréből kerülnek ki. Az első dolgok között szerepel valamilyen állat (régbben juh, ma inkább borjú) levágása, hiszen a temetés három napja alatt a segítőknek végig ételt kell biztosítani, majd a torhoz is szükség van bőségesen húsrá. A főzésre pénzelt fizetett szakácsnőt fogadnak. Ezalatt a rokonság valamelyik mozgékonyabb tagja végigjárja a hivatalos helyeket, a község házát, az orvost, a papot és a kántort, ahol bejelenti a halálesetet, valamint egyeztet a temetés részleteiről. Egyúttal megfogadja a sírásókat, és intézkedik a koporsó és a fejkereszt ügyében is.

Általában a szomszédságból kérnek fel egy vagy két idősebb férfit vagy nőt (az elhunyt nemétől függően) a halott mosdatásához, öltöztetéséhez, amiért leginkább hímzett törölközőt kapnak viszonzásul. Amint befejeződött az öltöztetés, hozzákezdenek a ravatal felállításához. Ehhez a nagyszobából kipakolják a bútorokat, s körbe padokat tesznek az imádkozóba érkezőknek. A ravatalt – helyi szóhasználatban nyújtópadot – amennyiben lehetőség van rá valamelyik közeli házból kérik el, amennyiben ez nem megoldható, akkor készítenek egyet. Tankó Anna elmondásában ez a következőképpen néz ki: „A ravatalt úgy készítik, hogy két kecskére deszkát tesznek, az aljába truksakat, de inkább párnákat tesznek. Azután szépen lepedőkkel, festékessel behúzzák. Ezt olyan magosra csinálják, hogy még a leghátulsó es lássa. Sokszor a siratók fel se érik, hogy simogassák, hanem padra kell álljanak.”⁸ A ravatal felállításáig a holttest az ágyban van, majd elhelyezik a nyújtópadon.

A halott két napot és két éjszakát van a nyújtópadon, amelybe beleszámít a halál beálltának napja is, majd a harmadik nap délelőttjén temetik. A két otthon töltött este során a részvétüket kifejezni akarók imádkozóba mennek. Érkezőkor mindenki elmond a halott lábánál egy rövid imát, majd helyet foglal a körberakott padokon. A halott körül leginkább az asszonyok imádkoznak, egy jó hangú, rátermett társuk vezetésével, miközben a férfiak leginkább a szomszéd szobában beszélgetnek. Az este során, tizenegy óra körül a háziak pálinkával és kaláccsal vagy kóttes palacsintával kínálják meg a megjelenteket. Éjfél után a virrasztók fokozatosan haza szállingóznak, indulás előtt még egyszer imádkozva a halott lábánál, s csak a szűkebb család, esetleg néhány távolabb lakó rokon marad a halott közelében.

A második napon tartották egészen az 1980-as évek második feléig a koporsótételt, amikor is a halottat a házhoz érkező pap és a kántor egyházi szertartás keretében az akkora már elkészített koporsóba beleszentelte. Ennek a szokásnak a leírását Tankó Gyulánál a következőképpen találjuk: „A halál másodnapján délután négy óra körül a pap és a kántor elindultak a halotthoz. Az indulás időpontját úgy közölték, hogy harangoztak, „szaggattak” a halottnak: nőknek kisebb, férfiaknál

⁸ Uo: 101.

nagyobb haranggal. Azért hívják szaggatásnak, mert a harangozást megszakítják kétszer – háromszor. A pap érkezése előtt gyülekezett a rokonság, szomszédok, a koporsó négy sarkánál a kijelölt gyertyafogók már fogják a nagy égő gyertyákat. Ezeket a pap érkezése előtt gyújtják meg és a temetéskor is a halottat így kísérik a sírig. A gyertyára zsebkendőt kötnek, amelyet a gyertyafogók megtarthatnak maguknak. A gyertyafogók lehetnek komák, komaasszonyok, közeli ismerősök, a halott jóemberei, nőknél nők, férfiaknál férfiak. A plébános és kántor elvégezték az ekkorra előírt imádságot, megszentelték a koporsót, a halottat ettől kezdve számították koporsóba tettnek.”⁹ A távozó résztvevőket a kapuban kaláccsal és pálinkával kínálták, amit az „Isten juttassa akiért szánták.” vagy az „Isten juttassa János bámért, Erzsi nénémért stb.” köszönéssel fogadtak. A koporsótétel elmaradásának indokaként is szerepel ez az utóbbi szokás a kínálgatás. A jelenlegi plébános érkezésekor úgy találta, hogy ez csak tovább növeli a temetés amúgy is hatalmas költségét. Emellett a papnak és a kántornak is kétszer kellett elmennie a gyakran nagyon távol lévő halottas házhoz, így a plébános 1986 végén kihirdette, hogy a következő évtől a koporsótétel szokása elmarad. A falu lakossága ezt sokáig nehezményezte, de az egyházzal és annak képviselőjével nem tudtak szembe szállni.¹⁰

A fájdalom kifejezésének a hagyomány által elfogadott és el is várt módja a siratás. Minden halottat illően el kell siratni, különben a közösség megszólja a hozzátartozókat: „Még egy böfföt se mondott érette”, lehet hallani az ítéltet. Erre a három nap alatt bármikor sor kerülhet, a legfontosabb alkalmi azonban a rokonok érkezése, a koporsótétel, a felvétel a háznál, majd a koporsó beleengedése a sírgödörbe. Újabban a plébános egyre erősebben helyteleníti a hangos siratás gyakorlatát, és próbálja rábírtani a híveket annak elhagyására. Ez a törekvés azonban egyenlőre vegyes fogadtatásra és természetes ellenállásra talál a csángók körében.

A második nap estéjén az elsőhöz hasonlóan imádkozót tartanak, majd a harmadik nap délelőttjén kezdődik a tényleges temetési szertartás. Ennek első eleme a „felvétel” a halottas háznál, amely jó idő esetén az udvaron történik. A halott lábához asztalt tesznek, fehér abrosszal leterítve, arra két gyertya valamint feszület és szentkép kerül. A papnak és a kántornak székeket tesznek, a hozzátartozók pedig kétfelől sorakoznak a koporsó mellett. A temetés résztvevői az udvaron gyűlnek össze. Az asztal mellett a pap elvégzi a háznál szokásos szertartást, amit 1987-ig a kántor énekes búcsúztatója követett. Ehhez az adatokat az előző napi koporsótételkor kapta meg a kántor a hozzátartozóktól. Az adatközlők egyöntetű véleménye szerint ez volt az egész temetési szertartás legszebb, egyben legmegrendítőbb része. Az énekes búcsúztatóban maga a halott köszönt el, búcsúzott utoljára szeretteitől. A búcsúztató mindig valamilyen ismert temetési ének dallamára íródott. Az első részben az elmúlás törvényének általános bemutatása kapott helyet, gyakran valamilyen természeti kép segítségével (pl. halál – ősz – lehulló falevelek), majd a második részben az eltávozott búcsúzott egyenként megszólítva közeli hozzátartozóit. Végül

⁹ Uo: 104.

¹⁰ A koporsótétel elmaradásáról a kántor számolt be részletesen, megjelölve az időpontot is. Ezzel szemben Tankó Gyula egy hosszabb folyamatról beszél, mely az 1970-es évek elejétől indult. Uő. 2004: 132.

az egész búcsúztatót egy rövid záró szakasz keretezte. A búcsúztatatók is a koporsótétellel együtt maradtak el a jelenlegi plébános szolgálatának kezdetén.

A felvétel után összeáll a halottas menet és megindulnak a temető felé. Elöl mennek a zászlóvivők: két fekete templomi lobogó kétoldalt, közöttük a fejkereszt és a kicsikereszt, ami addig a ravatalra volt erősítve a halott fejéhez. Ha a halott tagja volt a rózsza füzér társulatnak, akkor annak a fehér lobogóját is viszik, és régebben a fiataloknak vörös templomi lobogót is vittek. A lobogók és keresztek szárára hímzett törölközőt kötnek, amit azután a vivők – akik férfi halottnál mindig a férfiak, míg nőnél a nők sorából kerülnek ki – megtarthatnak. Utánuk következnek négyes sorban egymás mellett a férfiak, majd a virágok és koszorúk, a pap a kántorral, közvetlenül mögöttük pedig a halott. Ha a halottas ház közel van a temetőhöz, akkor a hat koporsóvivő Szent Mihály lován viszi az elhunytat, ha távolabb, akkor szekéren. A koporsó mellett négy gyertyavivő is megy, kettő – kettő az elejénél és a végénél. Közvetlenül az elhunyt után következik a szűkebb család, majd végül négyes sorokban a nők.

Gyimesközépleken a temető a templom mellett van. Mielőtt a sírgödörhöz kivinnék, a halottat előbb beviszik a templomba az oltár elé, és a pap misét mond a lelki üdvéért. Utána a gyászolók kíséretében kiviszik a koporsót a gödörhöz és a pap egyházi szertartás keretében beleszenteli a halottat a sírba. Vagy a templomban vagy a sírnál a pap prédikációt is tart, melyben megemlékezik az elhunytáról, s egyben annak nevében elbúcsúzik a hozzátartozóktól, mintegy pótolva a kimaradt kántori búcsúztatót. Ezt követően a koporsót leeresztik a sírgödörbe, melléteszik a kettétört kicsi keresztet, majd betemetik a sírt.

A temetés után következik a halotti tor, melyre a család vagyoni helyzetétől függően igyekeznek minél több embert összegyűjteni, mely így nemegyszer lakodalomméretűre sikeredik. Tankó Gyula erről így számol be: „Az úton hazafelé előre kijelölt emberek valósággal terelik a temetésen résztvevőket a torra. A közeli rokonokat, akik más községből jöttek, már a pap megérkezése előtt asztalhoz ültetik, megetetik, mert előfordul, hogy nem jönnek vissza a torra. Ilyenkor esznek a falu vezetői is, ha részt vesznek a temetésen. A torra nem mindenki megy el, aki részt vett a temetésen. Inkább csak a szomszédok, rokonok jelennek meg. A toron való részvétel attól is függ, hogy a falú melyik részén van az elhunyt háza. Amennyiben a központba van, vagy a temető közelében, majdnem mindenki ott van a toron. Bizony egy temetés felér egy lakodalommal.”¹¹

A tor imádsággal kezdődik, s az ott elfogyasztott ételt mindig a halottért ajánlják. Befejezése a temetési szertartás, és a háromnapos szokássor befejezését is jelenti egyben.

1.1.2. Az öngyilkosok temetése

Gyimesközépleken ma is élő gyakorlatot jelent az öngyilkosok megkülönböztető temetése az egyház részéről. Ennek következtében a temetési szokássor bizonyos elemeinél a papi közreműködés elmarad, míg másoknál módosul.

¹¹ Uő. 1996: 109.

Mint láthattuk az egyházi részvétel a harmadik napon, a temetés tényleges napján jelentős. Ekkor a pap és a kántor a halottas házhoz érkeznek a felvételre, mely a temetési szertartás kezdetét jelenti, majd a gyászolókkal közösen vonulnak a templomhoz a misére, majd a sírgödörhöz. Öngyilkosok esetében sem a pap, sem a kántor nem megy el a halottas házhoz, így a felvétel szertartása elmarad, és értelemszerűen a temetési menetben sem vesznek részt az egyház képviselői. A halottat nem vihetik be a templomba, szemben a természetes körülmények között elhunytakkal, s ami a gyászolók számára még inkább megdöbbentő, nem mondanak misét lelki üdvéért. Az egyházi szerepvállalás mindössze annyira szorítkozik, hogy a plébános, illetve még inkább a káplán, a „kicsi papbácsi” csak egyszerű, nem a temetésekhöz megszokott papi ruhában kimegy a sírgödörhöz, és elvégzi egy rövid, erre a speciális alkalomra használatos szertartás keretében a halott sírba szentelését. Ilyenkor általában egy rövid prédikáció is elhangzik, melyben helytelenítik az öngyilkosságot s egyben arra hívják fel a figyelmet, hogy a hit és az ima segíthet a kétségbeesés helyzeteiben, valamint arra emlékeztetik a népet, hogy az ítélet egyedül az Isten dolga, az emberek nem jogosultak rá. Nem lehet tudni a körülményeket, így az eset kapcsán senki ne essen abba a hibába, hogy bárkit is megszól. Ezt követően a pap távozik a sírtól.

Az idősebb adatközlők emlékeznek rá, hogy régebben a pap egyáltalán nem vállalt szerepet az öngyilkos temetésében, tehát a sírgödörhöz sem ment ki. Ez az 1960-as éveket megelőző időszakban lehetett, hiszen az öngyilkosságot elítélő egyházi szemlélet alapvető reformja az ekkoriban zajló II. Vatikáni zsinat keretében történt.

Az 1980-as évek közepéig, amikor még szokásban volt a koporsótétel, ez is egy olyan elemét jelentette a szokássornak, ahol az egyházi közreműködés elmaradt. Más volt a helyzet viszont a búcsúztatóval, ami rendes körülmények között a felvétellel egybekötve hangzott el. Bár a pap ilyenkor nem ment el a házhoz, a kántor, amennyiben a hozzátartozók kérték – és ez soha sem maradt el – megtartotta az énekes búcsúztatót. Rendes körülmények között ehhez az adatokat az előző napi koporsótételkor kapta meg, az öngyilkosok esetében azonban ez kimaradt, így a család valamely tagja otthonában kereste meg a kántort és beszélte meg a szükséges tudnivalókat.

A kántor jelenléte a temetés reggelén valamelyest hivatalos egyházi színezetet adott az eseményeknek, hiszen a búcsúztató előtt a kántor imádkoztatta a népet, majd utána mindig énekelt egy halottas éneket is velük, ezáltal kölcsönözve szertartásos jelleget. A búcsúztatató szövege természetesen a speciális halálesetnek megfelelően alakult. Benne a halott megbánta, sajnálta tettét, bocsánatot kért a hozzátartozóktól, amiért ilyen nagy bánatot okozott számukra, kérte a rokonokat, szomszédokat, hogy ne ítéljék el tette miatt. Sajnos ezek a búcsúztatók nem maradtak fenn, így most szemléltetésképpen, a búcsúztató hangulatát megidézendő Jung Károly gombosi gyűjtéséből idézünk egy szöveget:

„Jaj, de szörnyű módon vittél el zord halál,
Hozzám ily kegyetlen, ó, miért is voltál,
Hirtelen rám csaptál, megrendítő módon,

Hogy ma itt sírjanak gyászos koporsómon.

”Ó, ember, hogy ki vagy, itt látod meg íme,
Fájó példa került szemed elejibe,
Füst a te életed, mely eltűnik hamar,
Hiába gyűjtsz vagyont, ma már a sír takar.

Ne bízz hát erődbe, legyen bármekkora,
Legyőz a zord halál, földnek szegény pora,
Hiába a jó mód, hiába az erő,
Ha ily csúf halállal vár rám a temető.

Mit is gondoltam én, jaj, hát mit is tettem,
Elhagytam az Istent, rosszat cselekedtem,
Utólag fogom meg megbocsátó kezét,
Másként élnék újra, hogyha elkezdhetném.

Három szép nagy fiam, Pali, Mihály, Sanyi,
Zsuzsika leányom és házastársaik,
Ne haragudjatok, miért ilyet tettem,
Majd ítélt felettem a jóságos Isten.

Kilenc szép unokám, büszke voltam rátok,
Nincsen itt a földön a ti nagyapátok,
Másként éljete majd, tisztességben, békén,
Ne jusson rossz nektek az éltetek végén.

Jaj, szomorú, öreg, özvegy édesanyám,
Mielőtt a fejem a sírba hajtánám,
Azt kívánom néked, vigasztaljon Isten,
Hogy egykor mennybe juss, arra megsegítsen.

Édes testvéreim, fáj a válás nagyon,
Mentegetni tettem már nem is akarom,
Összes családtokkal kerüljön a bánat,
Jusson eszetekbe néha majd bátyátok.

Összes rokonaim és vadásztársaim,
Holttestemet vivő, kedves barátaim,
Hogyha van köztetek, akit megbántottam,
Bocsássa meg nekem, legyen sírban nyugtom.

Még a harang sem szól a temetésemen,
De gyászos halál is jutott részül nekem,
Még útravalót sem kapott szegény lelkem,

Mert a Jézus teste nélkül kileheltem.

Ez az én halálom elrettentő példa,
így járhat mindenki, ha hitét elhagyja,
Tanuljatok tőlem, egész falu népe,
Csak a megtérés az élet nagy értelme.

Ó, Jézusom, aki ma megfeszítettel,
És a jobb latornak te megkegyelmeztél,
Bűnbánó lélekkel az ajakam is mondja,
Legyek veled én is a paradicsomba.¹²

A búcsúztató majd egy temetési ének eléneklése után a kántor nem maradt tovább a háziakkal, tehát nem vállalt szerepet a temetés további eseményien, hanem a menettől külön, magában távozott. Mindezek ismeretében érthető, hogy a búcsúztatók kimaradása 1987-től az öngyilkosok hozzátartozóit még érzékenyebben érintette, mint a közösség egészét, hiszen még az egyházi közreműködés látszatától is megfosztotta őket. Természetesen a későbbiekben is igyekeztek rávenni a kántort, hogy jöjjön el legalább ő és tartsa meg a búcsúztatót, azonban a kántor arra hivatkozva, hogy az már a természetes halállal elhunytaknál sem lehetséges, mindig kitért a kérés elől. Ez is vezethetett ahhoz, hogy néhány esetben a kántort pótlandó, az ismeretségi körből valamelyik ügyesebb, jó hangú ember tartott búcsúztatót az öngyilkosoknál, ez azonban inkább kivételnek számított, mint általánosnak.¹³

További különbségként jelentkezik az öngyilkosoknál a temetési menet megváltozása, ami ugyancsak az egyház állásfoglalásával hozható összefüggésbe. Míg a természetes módon elhunytaknál a menet élén a két fekete egyházi illetve a fehér rózsza füzér társulati lobogókat viszik, addig azoknál, akik önkezükkkel vetettek véget az életüknek, a lobogókat nem adják ki, így csak a nyújtópadról leszedett kicsi kereszt és a fejkereszt haladt a menet előtt. Emellett a temetési menetből értelemszerűen hiányzik a pap és a kántor, máskülönben az mindenben egyezik a szokással.

Gyimesközépleken az öngyilkosoknak külön temetőjük van, amit akasztottak temetőjének neveznek utalva a községben leggyakoribb öngyilkossági módszerre a név által. Ez a templom körül elterülő temetőn túl, a kerítésen kívül helyezkedik el. A községnek a központi temetőn kívül a szinte önálló falurészt alkotó legnagyobb patakon, Hidegségen is van egy temetője, ahol az öngyilkosok ugyancsak a kerítésen túli területre vannak különítve. A halottas menet az öngyilkosok esetében még a temető területére sem mehet be, hanem a közeli kaszálókhoz vezető, a temető kerítés mellett elhaladó kerülő úton jut el a sírgödörhöz. Ennek indokául a nép az egyház álláspontjára hivatkozik, valamint arra, hogy ez mindig is így volt. Van, aki egyszerűen csak azt mondja, hogy ez a törvény, s ebben a papoknak is parancsolnak,

¹² JUNG K. 1978: 195–196.

¹³ Ezzel szemben Gomboson ez volt a jellemző gyakorlat, itt ugyanis a kántor nem tartotta meg a búcsúztatót az öngyilkosoknál, így annak pótlását un. parasztkántorok látták el. Uo: 146. A parasztkántorokról bővebben: UJVÁRY Z. 1975: 137–155.

míg mások hangsúlyozzák, hogy a temető szent hely, megszentelt föld, ahova az öngyilkosok nem kerülhetnek. Néhányan azt is hozzáteszik, hogy azok a túlvilágon is külön vannak, így itt a földön is külön kell legyenek.

Az utolsó lényegi különbség az öngyilkosok temetésén a harangszó elmaradása. Ez nem pusztán a tényleges temetéshez kapcsolódó harangozást jelenti, hanem a három nap során egyébként szokásos harangszót is. Így az ilyen halottak halálhírét nem hirdeti a harang a közösségben, és utolsó útjára sem kíséri el. Ez azért is szörnyű a helyiek számára, mert a megszentelt harang szava a halott lelkéért végzett miséhez hasonlóan annak lelki üdvét szolgálja. Ezzel is magyarázható, hogy a temetési menetet a hozzátartozók igyekeznek úgy időzíteni, hogy az a déli harangszóra érjen a temető közelébe, ezáltal biztosítva legalább arra az időre harangozást az öngyilkosnak, meddig testét a sírhoz viszik. Ilyen esetekben általában fizetnek a harangozónak, hogy egy kicsit hosszabban húzza a déli órát.

A harangszó elmaradásával is összefüggésbe hozható, hogy korábban hogy korábban több esetben is az öngyilkosokat zeneszóval kísérték a temetőbe, mondván, ha már a harang nem szólhat neki, legalább a muzsika szóljon. A zenészek (mindig több volt együtt) ilyen esetekben mindig közvetlenül a halott mögött vonultak a temetési menetben és cigánykeserveseket húztak. A zenészek fogadása azonban nem tekinthető általános gyakorlatnak. Az egyes érintett családok mindig maguk döntöttek róla, hogy kívánnak-e élni ezzel. Leginkább fiatal halottaknál, nagyobb gazdáknál és cigányoknál volt ez jellemző. Megjegyzendő, hogy a fiataloknál más halálok esetén is előfordult a muzsikaszóval való temetés, nem csak az öngyilkosságoknál. Napjainkra ez a szokás lényegében kiveszett, ami magyarázható egyrészt a neves gyimesi prímások kiöregedésével illetve halálával, másrészt az egyház tiltó álláspontjával. Ugyancsak a fiatal öngyilkosok esetén – Tankó Gyula közlése szerint – szokás a háztól a temetőig fiatal, csúcsánál eltört fenyőket szegezni a kerítésekre, ezzel is utalva arra, hogy egy fiatal élet tört kettőbe.¹⁴ Ezt is azonban inkább az életkorhoz, mint a halál módjához kapcsolódó szokásnak tekinthetjük.

Külön kell szólnunk arról a légkörről, ami az öngyilkosok temetéséhez kapcsolódik, az adatközlők egyöntetű véleménye szerint ugyanis annak az egész hangulata más, mint a temetéseknek általában. A halál ugyanis mindig döbbenetet kelt, de az ilyen esetekben ez még inkább elmondható. Mind a közelebbi és távolabbi hozzátartozók, mind a szomszédok, ismerősök értetlenül állnak a tragédia előtt. A három napra végig rányomja a bélyegét a nagy kérdés: miért. Ez a családtagok felé inkább kínos hallgatásban, míg egymás között a meginduló találgatások sorában fejeződik ki.¹⁵ Különösen feszült helyzetet eredményezhet, amikor tudni vélik, hogy a halálesetnek ki lehetett az okozója. Ilyenkor az indulatokat nehéz kordában tartani. Jól szemlélteti ezt az az eset, amikor egy férfi felakasztotta magát, mert a felesége

¹⁴ TANKÓ GY. 2004: 136.

¹⁵ Tankó Gyula egyik adatközlője így beszélt erről a sajátos légkörről: „Nem es tudom, ki mondta, de úgy mesélte, hogy egy erőst különös érzés ez a családnak, ha közülük valaki elpusztítja magát. A nagy bánat mellett ott van a szegény, vajon kit hibáztatnak az emberek, hogy nevelte a gyermekeit, vajon a többiek is majd ilyenek lesznek-e, mert, tudja meg, voltak olyan családok, hogy többen is öngyilkosok lettek. Ki sem lehet mondani, mit éreznek. Ilyenkor egészen más a hangulat a virrasztáson, koporsótételen, felvételkor, temetésen, s a toron es. Mintha mindenkinek olyan furcsa közérzete lenne, szegény és bánat keveredik. Vagy nem es teljesen szegény, csak olyan restelés. Furcsa érzés ez, nem lehet kimondani.” Uo: 129.

elhagyta, hátrahagyva a gyerekeket is, s a temetésen az áldozat testvérei majdnem kidobták a megjelenő asszonyt.

A haláleset körülményei, az afölött érzett fájdalom, értetlenség és döbbenet a siratók hangvételén is érezhető. A fájdalom kérdése mellett: „Miért kellett ezt tenned?“, a halott iránti aggodalom: „Hogyan tudtad eltenni a lelked?“, de egyben a hátramaradottak iránti aggodalom: „Miért hoztál ilyen szégyent a családra?“ is kifejeződésre jut a rögtönzött, érzelmektől túlfűtött sírásban. Sőt a temetés körülményei is megjelenhetnek, mint azt annak az anyának a megrendítő sírása mutatja, aki harangozó leányát a következő szavakkal búcsúztatatta: „Annácska, Annácska, hánynak meghúztad a harangot s neked nem szól, csak a némaság s a szomorúság s a bánat.“. Nagyon szemléletesen példázza az eddig elmondottakat, illetve érzékelteti a siratók sajátos hangulatát a Tankó Gyula által közölt következő siratórészlet is:

„Jaj, jaj, kicsi fiam, mért kellett ilyet csinálj?
Mért hoztál ilyen bánatot a te édes anyádra,
Mért nem panaszkodtál meg nekem?
Hátha segíteni tudtam volna,
Jaj, jaj, jaj!
Sze a nyáron es kérdeztelek:
Kicsi fiam, mi van veled, mért vagy örökké bánatos?
De te csak kifordultál az ajtón, semmit se szóltál,
Jaj, jaj, jaj!
Jaj, kelj fel s nézd meg, hogy sajnálnak az emberek,
Itt vannak a jó szomszédaink, keresztapádék s még sokan...”¹⁶

A temetés mássága általában is borzongással tölti el a csángókat. A jellemzően erős vallásos lelkület csak nehezen fogadja el, hogy éppen egy ilyen nagy esemény, az ember utolsó földi útja a lélek túlvilági sorsa szempontjából olyan fontos, megszokott egyházi szertarások nélkül történjen meg. Többen is párhuzamba állították az öngyilkosok temetését az állatok temetésével. „Azt csak úgy megfogják, kiviszik s elföldelik, mint a kutyát.” mondják. Ezekben a szavakban nem elsősorban az ítélet, mint a döbbenet fogalmazódik meg: olyan csak a temetése az öngyilkosnak az egyház közreműködése nélkül, mint egy lelketlen állatnak.

Mint az eddigiekből is látható a legfontosabb különbségek a természetes halállal elhunytak és az öngyilkosok temetése között az egyház szerepvállalásából (illetve távolmaradásából) fakad. Maguk a csángók a tőlük telhető legnagyobb igyekezettel próbálnak mindent úgy szervezni, ahogy az rendes körülmények között szokásos lenne. Ugyanúgy összefog a rokonság és szomszédság és támogatják a szűkebb családot fájdalmukban és gyászukban, illetve segédkeznek a temetés zavartalan lebonyolításában. Ezt az igyekezetet, hogy minden a lehető legnormálisabbnak tűnjön az adott keretek között, jól érzékeltetik a búcsúztatató pótlására tett kísérletek, vagy a temetés déli órára való időzítése.

¹⁶ Uo: 135–136

A temetésen résztvevők számában sem mutatkozik különbség. Ugyanolyan sokan elmennek, sőt néhányan még azt is megjegyzik, hogy olyankor nagyobb is a nép, hiszen csak kíváncsiságból is elmennek néhányan, csodálkozni, híreket hallani az eset körülményeiről. Csak egy pár idősebb adatközlő jegyezte meg, hogy az ilyen temetésre régebben csak kevesebben mentek el, mert „az olyan csúfságot művelt, hogy eltette a lelkét”.

Joggal fogalmazódik meg a kérdés, mennyiben tekinthető elfogadottnak az öngyilkosok megkülönböztető temetése a csángók körében, és mennyiben az egyház megkérdőjelezhetetlen pozícióit kell látnunk ebben? Az adatokat megvizsgálva elég vegyes képet kapunk. Viszonylag sokan úgy tartják, hogy ez egy olyan hagyomány, amin nem kell változtatni, ha eddig így volt maradjon így ezután is. Tehát lényegében azonosulnak a jelenlegi állapotokkal, gyakran kifejtve egyúttal abbéli meggyőződésüket, hogy az a tudat, hogy még rendes temetésben sem részesülhetnek, talán visszatart némelyeket végzetes tettük elkövetésétől. Vannak olyanok is, akik nem helyeslik a jelenlegi helyzetet, de úgy vélik, azon semmiképpen nem lehet változtatni, hiszen az egyházi törvény, ami nem a helyi plébánoson múlik, hanem neki is parancsolnak. Ilyen formán tehát nincs értelme ezzel a kérdéssel foglalkozni. Ennek kapcsán többen is hivatkoznak arra a gyimesbükki esetre, ahol az az ember követett el öngyilkosságot, aki korábban saját földjéből adományozott a temető bővítésére, ennek ellenére az egyház nem engedte meg, hogy kivételt tegyenek vele és ne az akasztottak közé temessék. Egy másik jelentős csoport úgy véli, hogy az helytelen, hogy Gyimesközéplekon az akasztottak temetője teljesen elkülönül a rendes temetőtől, kerítéssel is elválasztva, hiszen sehol másutt, még a többi gyimesi községben sem él ez a gyakorlat. Ők azt tartanák helyesnek, ha ugyan elkülönítve a többi halottól, de legalább a temető kerítésén belül kapnának helyet az öngyilkosok. Végül van egy réteg, akik szerint azokat is ugyanúgy sorba kellene temetni, mint a többi halottat, vagy oda a családjuk mellé, ha már megvan a helye, és nincs semmi szükség a megkülönböztetésre, hiszen ők is csak emberek voltak.

Úgy látjuk, hogy ennek a kérdésnek a vizsgálatakor két fontos szempontot kell figyelembe venni: az érintettséget és az életkort. Azok, akik személyesen is érintettek, mivel a családjukban történt a tragédia általában nehezményezik a megkülönböztetést. Jól mutatja ezt, hogy több esetben is próbálták rávenni a papot a rendes szertartás szerinti temetésre, eredménytelenül. Illetve arra is került példa, hogy eltitkolták a halál tényleges okát, s csak utólag, mikor a pap már eltemette derült ki, hogy öngyilkosság volt, így a plébános rosszallása már nem változtathatott a dolgokon. Emellett az életkorhoz kapcsolódóan az szűrhető le, hogy bár valamennyi korosztályban vannak hívei a változtatásnak, azok mégis inkább a fiatalabb generációk köréből kerülnek ki.

A jelenlegi állapotokkal egyet nem értők viszonylag magas száma azonban nem jelent igazi konfliktushelyzetet a községben, ahogy arról a plébános is beszámolt, mivel a csángók sokkal inkább tisztelik és szeretik az egyházat és papjaikat, semhogy egy ilyen konfrontációt – különösen annak hitében, hogy az megváltoztathatatlan egyházi törvény – felvállalnának. Inkább úgy értékelhető ez a helyzet, hogy ha mégis változna az öngyilkosok temetéséhez kapcsolódó megkülönböztetések sora, akkor ez valószínűleg nem keltene nagy felháborodást,

nem ütközne erős ellenállásba. Ezen a téren egészen más lehetett a helyzet még mintegy ötven évvel ezelőtt is, mint azt egy az idősebbek által többször is említett eset mutatja. Egy akasztott asszonyt a pap engedve a család nyomásának (és állítólag adományainak) rendes szertartás szerint temetett el, aminek általános felháborodás lett az eredménye. „Összefutott az egész falu” mondják, és sokan ennek az esetnek tulajdonítják, hogy azt a plébánost nem sokkal később el is helyezték Középlekrol.

Azért is érdekes ez a kérdés, mert bár a helyiek ezt nem így gondolják, de a lehetőség lényegében adott lenne a változtatásra. Ugyanis a római katolikus egyház hivatalos álláspontja a II. Vatikáni zsinatot követően megváltozott az öngyilkosságokat illetően, és a korábbi évszázadok szankcióit lényegében megszüntette. Az, hogy Gyimesközéplekon mégsem változott a helyzet lényegében az egyháznak azzal az általános álláspontjával magyarázható, hogy amennyiben az összeegyeztethető a hivatásos tanokkal, támogatja a helyi hagyományok továbbélését, és e tekintetben viszonylag nagy szabadságot ad a helyi plébánosoknak. Amennyiben ők úgy ítélik meg, hogy valamilyen (nem csak az öngyilkossághoz kapcsolódó) szokás, kialakult gyakorlat hasznos az egyházközség szempontjából, azt fenntarthatják. Így maradtak meg Gyimesközéplek napjainkra már ritkaságszámba menő szokásai az öngyilkosok temetésével kapcsolatban, és ezzel magyarázható az is, hogy mindhárom gyimesi községben más-más gyakorlat él ebben a kérdésben. Míg Felsőplekon a pap kimegy a házhoz, és egyszerű papi ruhában a sírhoz is, sőt a lobogókat is kiadja addig, mint láttuk Középlekon csak a sírhoz megy ki, szemben Gyimesbükkel, ahol egyáltalán nem megy ki a sírhoz, maga helyett a kántort küldi. Valamint az első és utolsó községben az öngyilkosok egy félreeső sarokban, de a temető kerítésén belül kapnak helyet, míg Középlekon külön „akasztottak temetője” van.

Ezeket a különbségeket a csángók természetesen észlelik, azonban a háttérüket nem ismerik, és mint már utaltunk rá, vallásosságuk és tiszteletük az egyház és annak papjai iránt nem engedi, hogy ebben a kérdésben esetleg változásokat kezdeményezzenek.

1.2. Az öngyilkossághoz kapcsolódó egyéb szokások

Az öngyilkossághoz kapcsolódó legjelentősebb szokássor a temetés, melynek a lényegesebb elemeit az előzőekben bemutattuk. Ezek mellett azonban még él néhány hagyományos szokás, melyeknek az ilyen tragikus halálesetek kapcsán nem szabad megfeledkeznünk. Itt elsősorban az elhunytól való megemlékezés különböző formáira, a gyász rendjére, a halotti misék rendszerére, a mindenszentekkor megnyilvánuló halottkultusz elemeire gondolunk, de szólunk ezek mellett a szentelések és a román papoknál fizetett miseszolgálat öngyilkossághoz kapcsolódó vonatkozásairól is.

A gyász a „halál beálltától meghatározott ideig, az egyéni fájdalmat kifejező, a közösségi követelményektől hagyományosan függő magatartásforma.”¹⁷ Kunt Ernő szerint a gyászolók nem mások, mint az elhunyt emlékezetének őrzői,

¹⁷ TÁTRAY ZS. 1979: 339.

legfőbb feladatuk ennek megfelelően a hagyományok előírta végtisztesség megadása mellett az eltávozott hozzátartozó emlékének védelme, tisztelete és ápolása. Ennek kifejeződése számos formában történhet, megtartása pedig alapvető erkölcsi kötelesség, melyet a tágabb közösség ellenőriz.¹⁸

Ezek az általános szempontok Gyimesközépleken is érvényesek. A gyász hagyományos ideje egy, ritkább esetben fél év, személytől függően azonban attól lehet hosszabb, idősebbeknél akár életük végéig is tartó. Ebben az időszakban a gyászolók tartózkodnak a bálokon, lakodalmakon és egyéb hangosabb multságokon való részvételtől, a színes, rikító ruhák viseletétől, az asszonyok fekete fejkendőt hordanak. Mindezek a szabályok az öngyilkosokkal kapcsolatban is érvényesek. A hozzátartozóknak egy szeretett családtagjuk ilyen tragikus módon történő elvesztése még a szokásosnál is nagyobb fájdalmat jelenthet, így természetes, hogy semmiben nem térnek el a gyász egyébként megszokott hagyományos rendjétől.

Az elhunytakról való megemlékezés fontos formája a közösségben a lelki üdvéért mondott misék sora. Ezek közül az első a hathetes mise amit, ahogy azt a neve is mutatja, a halál napját követően pontosan hat hétre tartanak, majd ezt követi a hathónapos végül az évfordulós mise. Ez utóbbit azután minden évben megismétlik. A misén a szűkebb család mellett a tágabb rokonság és lehetőség szerint a szomszédság is részt vesz. Az ilyenkor végzett szentáldozást a halottért ajánlják fel. A misére a család kenyeret vagy kalácsot és pálinkát visz, amit a szertartás után a templom előtt elkínálgatnak a megjelentek között. Az általános köszönési forma az adományért: „Isten juttassa akiért szánták.” vagy „Isten juttassa Mihály bá mért, Erzsi nénémért stb..”. A katolikus egyház azokért aki önmagukkal vetnek véget az életüknek nem végez szentmisét. A fent említett hathetes, hathónapos és évfordulós misékhez a család azonban ilyen esetekben is ragaszkodik. Ez úgymond jár a halottnak a hagyományos rend szerint, másrészt szükségesnek is tartják a halott túlvilági létének javítása végett. Sokan úgy tartják, éppen az öngyilkosnak van a legnagyobb szüksége ezekre a misékre, hiszen ők a túlvilágon mindenképpen el kell számoljanak életük utolsó, szerencsétlen tetteivel. Ilyen esetekben tehát az a gyakorlat alakult ki, hogy nem kimondottan az öngyilkosért, hanem a család összes halottjaiért ajánlják fel a miseáldozatot, amibe ilyenformán természetesen ő is beletartozik. Ez ellen a papnak sincsen semmi kifogása, hiszen ahogy ő fogalmaz „a mise nem hull a porba”, vagyis bár nem tudhatjuk, hogy magának az öngyilkosnak, akiért ténylegesen szánták használ-e, hiszen ha valóban elkárhozott, akkor a misék már nem változtathatnak a helyzetén, viszont így is áldást jelenthetnek a család többi elhunytjának. Itt kell megemlítenünk egy sajátos ellentmondást is, mely az öngyilkossághoz kapcsolódó hiedelmek és az évfordulós misék szokása között fennáll. Mint a korábbiakban láthattuk, az általános vélekedés (legalábbis hagyományos értelemben) az öngyilkosok túlvilági sorsáról az volt, hogy lelke örökre elkárhozik, a pokolra kerül.¹⁹ Az ilyen lelkeknek pedig hitük szerint nem használ a mise. Ennek ellenére a legidősebb adatközlők szerint is az évfordulós misék gyakorlata mindig velejárója volt az ilyen halottakról való megemlékezés

¹⁸ KUNT E. 1987: 181–185.

¹⁹ Bővebben erről ld. BÓDÁN ZS. 2003: 122.

gyakorlatának is. Ez talán magyarázható azzal is, hogy a misék a családtagok számára is nagy jelentőséggel bírnak, mint a megemlékezés alkalmai, másfelől egyetlen család sem szívesen szembesül azzal a tudattal, hogy szerették a túlvilágon az örök szenvedés jutna osztályrészül. Minden bizonnyal él bennük a remény, hátha mégis használhatnak az elmondott misékkal. Ugyanez lehet a motivációs háttere annak az igyekezetnek is, ahogy próbálják a temetési szertartást mindenben a természetes halállal elhunytakéhoz hasonlóvá tenni.

Az évfordulós misék rendszere egyúttal alkalmat jelent az elhunyt sírjának meglátogatására is, hiszen a temető a templom mellett terül el. Erre egyébként többször is sort kerítenek az év során, bár nincsen hagyományosan kialakult rendje. Az ilyen látogatások alkalmával imádkoznak a sírnál, esetleg beszélgetnek a halottal, ha friss a haláleset előfordul, hogy újra el is siratják, és ekkor kerítenek sort a sírok rendbetételére is. Az akasztottak temetőjéről megállapítható, hogy többnyire gondozott, rendben tartott sírokból áll. Az újabb sírok kőből vagy márványból készültek, gyakran fényképét is tartalmazzák az elhunytat, és több is körbe van kerítve. Elmondható tehát, hogy a halál módja ilyen tekintetben nem eredményez változtatást a halottkultusz hagyományos elemeiben.

Ha máskor nem is, mindenszentekkor feltétlenül felkeresi a család az öngyilkos hozzátartozók sírját is. Bár *A Magyarország Néprajzában* azt olvashatjuk, hogy ezen a napon „délután megtisztítják, s este kivilágítják a sírokat, az öngyilkosokét azonban nem.”²⁰, ez az adat párhuzamnélküli maradt a későbbi szakirodalomban. Gyimes sem jelent kivételt ez alól, mindenszentekkor a világítás²¹ szerves része az önkezű halált választók hozzátartozóinak megemlékezéseiben is. Ilyenkor mindig rendbe szedik, és feldíszítik a sírokat, majd gyertyát gyújtanak és imádkoznak az elhunytért. Ekkor a pap is kimegy az akasztottak temetőjébe, s elvégzi az ilyenkor a más síroknál is szokásos szertartást. Ez esetben tehát nem él semmilyen egyházi jellegű megkülönböztetés. A világítás is alkalom lehet az évfordulós misék kapcsán már említett alamizsnálkodásra, osztogatásra, mely által a halott túlvilági szenvedéseinek igyekeznek enyhíteni. Ez alól sem jelentenek kivételt az öngyilkosságot elkövetők hozzátartozói.

Miután számba vettük a halottról való megemlékezés legjellemzőbb formáit, szólnunk kell még néhány olyan szokásról, mely az öngyilkossághoz kapcsolódóan nagyrészt az egyház közreműködésével, de az egyház által korántsem elismert célok érdekében történik.

A csángók körében még ma is elevenen él a hit az ördög öngyilkosságokban játszott aktív szerepéről.²² Úgy tartják, ahol ilyen halál történt, ott gonosz erők működtek. Az emberek, különösen a nők és a gyerekek azon a helyen és főleg este semmiképpen nem maradnának ott, vagy mennének oda egyedül. A félelem alapja egyrészt az, hogy úgy hiszik, a gonosz ott még mindig jelen lehet, másrészt pedig attól tartanak, hogy jeleket láthatnak, vagyis a halott nyugodni nem tudó, bolyongó lelkét. Miután az akasztásoknak gyakori színtere a csűr, a gyimesközéploki porták

²⁰ SZENDREY ZS. 1937/1992: 337.

²¹ Erdélyben (és Gyimesben is) élő elnevezése Mindenszentekkor a gyertyagyújtással egybekötött megemlékezésnek a halottakról.

²² Bővebben erről ld. BÓDÁN ZS. 2003: 121–122.; Uő: 2005. 103–104

legfontosabb gazdasági épülete, vagy éppen maga a lakóház, ahhoz, hogy a család élete visszazökkenhessen a tragikus haláleset után a normális kerékvágásba, ezeket a helyeket meg kell tisztítani.

Amennyiben a lakóházban történt a tragédia, a helyiséget mindenekelőtt kitakarítják, kimeszelik, gyakran át is rendezik, majd hívják a papot, és megszenteltetik. Ha a porta más helyén történt a haláleset azt vagy a hozzátartozók szentelik meg a minden háztartásban tartott szenteltvízzel, vagy (különösen, ha úgy ítélik meg, hogy az nem lenne elég hatásos) oda is elhívják a papot, hogy végezze el ő a szentelést a hozzá kapcsolódó szertartással. Míg a temetést megelőzően a plébános soha nem megy el a házhoz, addig ilyen esetekben már készségesen áll a hívek rendelkezésére, még akkor is, ha a tényleges szándékkal (a nyugodni nem tudó lélek eltávolítása) nem ért egyet.

Hogy mennyire komolyan veszik a gyimesi csángók az ördög szerepét az öngyilkosságokban, és hogy mennyire igénylik az egyház közreműködését az ilyen halálesetek helyének a megtisztításában, jól szemlélteti a következő, az 1990-es évek első felében történt gyimesfelsőlaki eset. Az egyik patakon (utcában) rövid időn belül három öngyilkosság is történt egymás után. A lakosok megkeresték a papot, és kérték, hogy zarándoklat formájában vonuljanak végig az egész patakon énekelve, imádkozva, és szentelje meg a helyeket, ahol az esetek történtek, hogy a gonosz, az ördög többé ne járjon közöttük, s ezzel is biztosítsa az élők és elhunytak nyugalmát. Miután ez megtörtént, a lakosok megnyugodtak, hogy a gonosz eltávozott és azóta nem történt hasonló haláleset azon a patakon.

A szenteléssel együtt ugyancsak szokás misét is mondatni a halott lelki üdvéért, hogy tudjon nyugodni, illetve azért hogy az ördög eltávozzon a helyről. Ez azonban, mint láttuk problémás lehet, hiszen a csak az öngyilkosért az egyház nem végez misét. Ilyenkor az is előfordul, hogy valamilyen szándékra adják a misét és nem mondják meg a papnak, hogy az kiért van valójában, vagy ami még inkább gyakori, máshoz, gyakran román paphoz fordulnak segítségért. Az ő miséik erejét ugyanis többre tartják, mint a katolikusokét. Ezekért a misékért a viszonylag közeli palánkai piacra mennek el, ahol mindig lehet találni miséket író román papokat, vagy Felsőlokra, ahova nem túl régen telepedtek ortodox szerzetesek.

Végezetül érdemes megjegyeznünk ezek kapcsán, hogy a román papoknál végeztetett miséztetés gyakorlata, mint a fekete mágia eszköze is elevenen élő a gyimesi csángók körében. Mindenki ismeri, és ha el is határolódik tőle, azért tart az erejétől. Amennyiben valamilyen vitás ügye van valakinek, szeretne megtudni valamit, az isten igazságszolgáltatását szeretné kérni valamilyen sérelme miatt, ezzel a szándékkal misére valót ad és gyertyát gyújtat a román papnál, ahol azt is megmondhatja, hogy mi történjen a vétkessel.²³ Azért kell erről külön szólnunk témánk kapcsán, mivel a gyimesiek több „érthetetlen” öngyilkossági esetet is igyekeznek ezzel megmagyarázni. „Mondják, valaki megmiséztette, azért csinálta ezt.”, hallani gyakran az olyan öngyilkosságoknál, amikor semmi elfogadható okot nem tudnak találni. A miséztetések kacsán többen is elmondták például azt a hidegségi esetet, ahol egy kutya miatt hárma is felakasztották magukat. Két ember

²³ Bővebben erről ld. TANKÓ GY. 2001: 143-176.

valamilyen módon meglötte egy asszony kutyáját, amiből nagy vita kerekedett közöttük. A sértett fél elment a román paphoz és misére valót adott. Nem sokkal később mindkét „vétkes” felakasztotta magát, majd kis időre rá az asszony is, aki a misét végeztette. Az utóbbi halálát általában úgy értelmezték, mint Isten büntetését, amiért az asszony ilyen eszközökhöz folyamodott egy kutya miatt.

2. Az öngyilkossághoz kapcsolódó nem szokásszerű cselekvések

A csángók öngyilkossághoz kapcsolódó attitűdjének viselkedésbeli megnyilvánulásait elemezve mindenképpen szólnunk kell az ima és a megtérés, mint témánk szempontjából sajátos jelentőséggel bíró cselekvés fontosságáról. Elterjedt hiedelem az, ha valaki rászánja magát, hogy véget vessen az életének, már nem tud megszabadulni, mivel az ördögök körbeveszik és addig ingerlik, ameddig véghez nem viszi a tettét.²⁴ Ilyen helyzetekben a megmenekülés egyedüli módját az jelenti az ember számára, ha valamiképpen Istenhez tud térni s imádkozni. Bár sokan megjegyzik, hogy aki ráadat magát az öngyilkosságra, annak akkor már nincs esze az ilyesmire, mégis számos, gyakran mondaszerű történet él a csángók körében arról, hogyan szabadultak meg azok, akik akár csak elszólták magukat tettük elkövetése előtt: „Jaj Istenem segíts meg.”. Talán a legszebb példája ezeknek a történeteknek az, mikor egy asszony elhatározta, hogy felakasztja magát, el is megy a kaszálóba, leül a fa alá, amit kiválasztott, majd elgondolja, hogy még előtte imádkozik egyet, de úgy belemerül az imába, hogy csak otthon jut eszébe, hogy eredetileg minek is indult a kaszálóba.

A csángók egyébként korra való tekintet nélkül hisznek az ima erejében. Úgy tartják, ha az ember hittel imádkozik, az Isten megsegíti és jobban boldogul életében. Ez jelenti egyrészt a rendszeres imádkozást. Többen is elmondták, hogy ők bizony az elmaradhatatlan reggeli, esti és étkezés előtti ima mellett gyakran napközben is imádkoznak, különösen mikor egyedül vannak, esetleg útban a kaliba (nyári szállás a hegyen) felé, vagy vissza jövet a faluba. Ezek a gyakran több kilométeres gyaloglások a hegyek között kitűnő alkalmat jelenthetnek az elmélyült imádkozásra. Másrészt a rendszeres imák mellett nagyon fontos szerepet kapnak az élet különböző krízishelyzeteiben elmondott imák is, mint az ismert, úgymond kipróbált hatásos segítség eszközei. Ilyennek számít természetesen az öngyilkossági krízis is, melyből ugyancsak menekülést jelenthet az ima. A tényleges szabaduláshoz azonban csak az ima nem elég. Többen hangsúlyozták, hogy ilyen esetekben meg kell térni, mert aki valóban Istennel van, az nem szánja ilyenre magát. Ha valaki meg akarja menteni az életét, annak Istenhez kell fordulni, s mellette itt a földön a paphoz. Gyónni, áldozni, misére járni s ezekkel együtt sokat imádkozni. Így nyílik lehetőség a tényleges szabadulásra az ördög szorításából.

Ebben a folyamatban természetesen a környezet, mindenek előtt a család segítségére is szükség van. Ha valaki öngyilkosságot akar elkövetni, s a hozzátartozók hírt kapnak róla, rohannak, próbálják megtalálni, s megakadályozni ebben a szándékában. Többen beszámolnak róla, hogy az első reakció, mikor

²⁴ Bővebben erről ld. BÓDÁN ZS. 2003. 221.

megtalálják a keresett személyt, egy alapos verés és szidás. Ez a viselkedés kettős célt is szolgálhat. Egyfelől felrázni általa az öngyilkosjelöltet, úgymond észhez téríteni, másfelől, másfelől levezetni a megtalálók felfokozott lelkiállapotából adódó feszültségeket. Amikor azonban az első sokkhatás elmúlt egészen más viszony mutatkozik meg a krízishelyzetben lévő személy irányába. Az ellenséges megnyilvánulások elmaradnak, a hozzátartozók most már igyekeznek szépen beszélni vele, ügyelnek rá, hogy mit mondanak vagy tesznek a jelenlétében, nehogy valamivel megbántsák és megismételje tettét. Fokozott figyelemmel kísérik (az első időkben mindenképpen), mit csinál, hova megy, és ügyelnek rá, nehogy megint alkalmat találjon az önpusztító tett megkísérlésére.

Végezetül szólnunk kell még az öngyilkossághoz kapcsolódóan egy sajátos viselkedésmódról, melyre többen is felhívták a figyelmet. Ez a zsarolás. Vannak, akik az öngyilkossággal való fenyegetőzést arra használják, hogy általa kényszerítsék rá valakire az akarataikat, mintegy terrorizálva a kiválasztott személyt. Vagyis ilyenkor az öngyilkos jelölt azzal fenyegetőzik, hogy ha valami nem az akarata szerint történik, akkor felakasztja magát. Bár az általános vélekedésnek az tűnik, hogy aki mondja, az nem csinálja vagyis a fenyegetőzés nem fog megtörténni, mégis történnek esetek, amik az ellenkező módon, a halállal zárulnak, így a hozzátartozók sok esetben tényleg hajlamosak engedni a követeléseknek, megerősítve ezzel az öngyilkossággal való fenyegetés zsaroló funkcióját.

Összegzés

Az eddig elmondottak, amint már arra többször is utaltunk, csak egy, a viselkedésben megragadható szeletét nyújtják a gyimesközéplöki öngyilkossághoz kapcsolódó attitűdjének. A teljes kép megrajzolásához ismernünk kell annak mentális elemeit is, aminek a bemutatása meghaladja jelen tanulmány kereteit. Azonban már pusztán a viselkedésben megnyilvánuló sajátos jegyek is rávilágítanak az öngyilkossághoz kapcsolódó gyimesi attitűd egy fontos vonására, annak kettőségére, amely leginkább az ítélet és elfogadás síkján ragadható meg. Jól megfigyelhető ez a temetési szertartás kapcsán, mely annak ellenére, hogy a hagyományos megkülönböztetés számos elemét megőrizte, sokkal inkább a közösségi támogatás, mint az ítélet megnyilvánulásának színtere. A hozzátartozókban keltett szégyenérzet mellett – mely az irányukban az okok kutatásával gyakran együtt járó ítéletből fakad – a környezet támogatása és vigasztalása is hangsúlyosan megjelenik. Elfogadják a megkülönböztető temetési szertartást, mint megváltoztathatatlan tény, azonban többen megkérdőjelezzik annak helyességét. A különbségek alapvetően az egyház tiltó szemléletéből fakadnak, mellyel csak részben azonosulnak a csángók, s a szűkebb család és a tágabb közösség is mellettük mindenben törekszik a temetés menetét az öregek temetésének ideális modelljéhez közelíteni csakúgy, mint a halottkultusz további elemeit, például az elhunytért mondott misék vagy egyéb megemlékezések gyakorlatát.

Irodalom

BALÁZS Lajos

1995 *Menj ki lelkem a testből*. Csíkszereda.

BERTA Péter

2001 *Hatalom, halálkép, normativitás (Megjegyzések a magyar paraszti halálkép normatív jellegéről)*. = Szerk. B P: *Halál és kultúra*. Bp. 117-142.

BÓDÁN Zsolt

2003 *A gyimesi csángók öngyilkosságához kapcsolódó hiedelmeinek vázlata*. = *Ethnica*. V. (2003). 4 sz. 121-125.

2005 *Az önakasztottak látomásai. Gondolatok a néprajz és pszichológia határterületéről*. = *Ethnica*. VII. (2005). 3 sz. 103-106.

2006 „Sajnáljuk mer eltette a halhatatlan lelket” *Az öngyilkosságához kapcsolódó attitűd vizsgálata Gyimesközépleken*. Kézirat. A Debreceni Egyetem Néprajzi Intézetének Adattára.

BOSNYÁK Sándor

1999 *A halál országa. Az öregek önkéntes halála*. = *Kharón*. III. (1999). 1-2 sz. 123-130.

CSÁKI Károly

1999 „Nem halt meg, csak aluszik”. *A halottkultusz, a halállal kapcsolatos szokások, hiedelmek a középső-Ipoly mentén*. Dunaszerdahely.

CSEPELI György

1997 *Szociálpszichológia*. Bp.

FRIDA Balázs – KALAS Györgyi

1999 „Mejek, pusztitom el magamot...”. *Az öngyilkosság antropológiai vizsgálata a gyimesi csángóknál*. Miskolci Egyetem, Kulturális és vizuális antropológia tanszék. OTDK-dolgozat. Kézirat.

JUNG Károly

1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások*. Szabadka.

KUNT Ernő

1981 *A halál tükrében*. Bp.

1987 *Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe*. Bp.

NAGY Olga

1990 *Világga futó szavak. Havadi beszélgetések*. Bp.

NAGY Olga – Nagy Ödön

2000 *Havad erkölcsi élete*. = Szerk. NAGY Olga: *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Bukarest-Kolozsvár. 387–410.

SEBESTYÉN Gyula – BÁN Aladár:

1912 *Tájékoztató a Folklor Fellows Magyar Osztályának országos gyűjtéséhez.* = *Ethnographia*. XXIII. (1912). 3 sz. 200-213.

SZENDREY Zsigmond

1937/1992 *Jeles napok.* = *A magyarság néprajza IV.* Hasonmás kiadás. Szekszárd.

TANKÓ Gyula

1996 *Gyimesi szokásvilág.* Székelyudvarhely.

2001 *Életvitel a Gyimesekben.* Székelyudvarhely.

2004 *Öngyilkosság a Gyimesekben.* = *Székelyföld*. VIII. (2004). 7 sz.

TÁTRAY Zsuzsanna

1979 Gyász. = Főszerk. ORTUTAY Gyula: *Magyar Néprajzi Lexikon*. 2. köt. Bp.

ÚJSZÁSZY Kálmán

1936/1992 *A falu. Útmutatás a falu tanulmányozásához.* Hasonmás kiadás. Sárospatak.

UJVÁRY Zoltán

1975 *Varia folkloristica. Írások a néphagyomány köréből.* Debrecen.